

АНТИКА ДӘУІРІНДЕГІ ҚАЛА МӘДЕНИЕТІ: ҚҰРЫЛЫМДАНУЫ, ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ, САЯСИ-ӘЛЕУМЕТТІК МАҢЫЗЫ

¹ Г.М.Конаева, ² Ж.Т. Әмребаева

АҢДАТПА

Бұл мақалада, алдымен, қала мәдениетінің этнологиялық, тарихи, демографиялық қырларына философиялық тұрғыдан келіп, оның генезисі мен эволюциясына шолу жасалды. Платонның қала туралы идеялары, оның ішінде, Атлантида аралы немесе ондағы қала туралы жазбаларына түсіндірмелер беріліп, оның мифологиялық және реалды болуы ықтимал тұстары туралы байыптаған зерттеушілердің пікірлеріне сараптамалар беріліп, Атлантида қалалардың арғытүптік протообразы деген тұжырымдар жасалды. Сондай-ақ, Платонның басқа Грекия полистері туралы идеяларының мемлекетті басқарудың түрлерімен ұштасып жатқан әлеуметтік философиясын таразылай келе, оның тарихи танымдық маңызы ашылды. Аристотельдің қоғамды басқару турасындағы билік формаларының полистердегі көріністері: патшалық билік, аристократия, полития; тирания, олигархия, демократияға әлеуметтік философия тұрғысынан сараптамалар жасалды. Аристотельдің полистер туралы көзқарастарынан жалпы қорытындылар жасалды: әскери құрылымдарға басымдылық беруі, білім беру, саясат, тәрбие сияқты рухани өмір саласын да назардан тыс қалдырмауы т.б. Сонымен қатар, Рим империясының астанасы болған – Рим қаласының құрылымы мен саяси-әлеуметтік маңыздылығы, тарихи өнегелілігіне философиялық талдаулар жасалды. Нәтижесінде, Антика дәуіріндегі қалалардың маңызы мен мәні, құрылымдық-функционалдық негіздері тиянақталды.

Түйін сөздер: қала, антика дәуірі, Платон, Аристотель, Рим.

^{1,2} Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Автор-корреспондент:
Г.М. Конаева
gauhar0809@mail.ru

Мақаланың сілтемесі:
Конаева Г.М.,
Әмребаева Ж.Т.
Антика дәуіріндегі қала мәдениеті: құрылымдануы, ерекшеліктері, саяси-әлеуметтік маңызы // Адам әлемі. – 2022. – № 4 (94). – Б. 54-68.

Культура города в древности: структура, особенности, политико-социальное значение

Аннотация. В этой статье впервые сделан обзор этнологических, исторических, демографических аспектов культуры города с философской точки зрения, ее генезиса и эволюции. Были даны пояснения к представлениям Платона о городе, в том числе к записям об острове Атлантида или о городе на нем, проанализированы мнения исследователей, которые серьезно интересовались его мифологическими и реальными моментами, сделаны выводы о том, что Атлантида является архетипическим прототипом городов. Также, рассматривая социальную философию Платона, чьи представления о других греческих полисах переплетаются с формами государственного управления, раскрывается его историческое познавательное значение. Анализируются представления Аристотеля о формах власти над обществом: царская власть, аристократия, полития; тирания, олигархия, демократия с точки зрения социальной философии. Из взглядов Аристотеля на полисы были сделаны общие выводы: предпочтение военным структурам, сферы духовной жизни, как образование, политика, воспитание и т.д. Также проведен философский анализ структуры и политико – со-

циальной значимости, исторической нравственности римского города-столицы Римской империи. В результате были закреплены значение и сущность городов эпохи античности, структурно-функциональные основы.

Ключевые слова: город, эпоха античности, Платон, Аристотель, Рим.

Culture of the City in Ancient: Structure, Peculiarities, Political and Social Significance

Abstract. This article for the first time provides an overview of the ethnological, historical, demographic aspects of the city's culture from a philosophical point of view, its genesis and evolution. Explanations were given to Plato's ideas about the city, including records about the island of Atlantis or about the city on it, the opinions of researchers who were seriously interested in its mythological and real moments were analyzed, conclusions were drawn that Atlantis is an archetypal prototype of cities. Also, considering the social philosophy of Plato, whose ideas about other Greek polis are intertwined with forms of government, its historical cognitive significance is revealed. The author analyzes Aristotle's ideas about the forms of power over society: royal power, aristocracy, polity; tyranny, oligarchy, democracy in terms of social philosophy. From the views of Aristotle on the policies, general conclusions were made: preference for military structures, spheres of spiritual life, such as education, politics, upbringing, etc. A philosophical analysis of the structure and political social significance, historical morality of the Roman city-capital of the Roman Empire was also carried out. As a result, the meaning and essence of the cities of the era of antiquity, structural and functional foundations were fixed.

Key words: City, Era of Antiquity, Plato, Aristotle, Rome.

Kіpіcne

Тым көне дәуірлердегі тайпалық бір-лестіктер адамзаттың эволюциясына тән құбылыс – адам бойындағы топтасу инстинктісінің алғышартынан туындайды. Осы топтасу кейіннен қауымдастықтардың құрылуына алып келді. Топтасып өмір сүру кезіндегі, отбасындағы, ру арасындағы, тайпа ішіндегі еңбек бөлінісінің қажеттілігі оны арнайы түрде ұйымдастырумен келіп ұштасады. Осы тұста, Т. Гоббстың мемлекеттің пайда болуы туралы конвенционализм теориясына аналогиялық түрде, қалалардың пайда болуы да осы негізге сүйенетіндігін атап өтуімізге болады.

Бұл тұста тарихтағы, адамдардың мәдени, тұрмыстық өміріндегі қала ұғымын екі тарапта қарастырғанымыз дұрыс: біріншісі, қала мемлекет, ірі қауымдастық ұғымына сәйкестенетіндігі болса, екіншісі, қазіргі заманғы қала түсінігіне сай келетін мәдени орталықтанған үлгі.

Алғашқы қауымдық құрылыс кезіндегі, феодалдық құрылыс дәуіріндегі қала ұғымын шартты түрде қарастыруға болады: шағын тұрақтардан бастап, шоғырланған тіршілік ету дәстүрлерімен жалғасады. Ал энциклопедиялық

сөздіктерде қала және оның тарихи формалары туралы айтылады. Қала – адамдардың ауыл шаруашылығынан басқа қызметтерімен айналысатын елді мекен. Алғашқы қала туралы мәліметтер б.э.б. 4-3 мыңжылдықтардан бастау алады. Неғұрлым көне саудада және қолөнер орындары: Месопотамияда - Ур, Вавилон; Египетте - Мемфис, Фивы; Индияда - Мохенджо-Даро, Хараппа; Грецияда - Спарта, Афины. 11 – 12 ғасырлардағы неғұрлым ірі қалалар: Еуропада - Венеция, Флоренция, Рим, Париж, Лондон, Кельн т.б. Қазіргі қалалар шағын (50 мың тұрғынға дейін); орташа (50-100 мың); үлкен (100-250 мың); ірі (250-500 мың); алып (500-1млн.); миллионер қалалар (1 млн. жоғары).

Тым көне замандарда қалалар сол елдің, аймақтың өркениетінің деңгейіне байланысты өрістейді, дегенмен, қала сол аумақтағы халықтың шоғырлануына қатысты болып келеді. Белгілі бір қала құрылуы үшін басқа да аймақтарда қала мәдениеті құрылымдануы тиіс. Біздіңше, бастапқыда, қаладағы шағын өндірістер, сауда, қолөнер дамуымен қатар, периферияларында ауыл шаруашылығы да қатар өркендеген сыңайлы. Оны ежелгі қалалардың қайта

жаңғыртылған макеттерінен көруге болады. Қала құрылуы үшін сол аймақта басты тіршілік көзі су болуы тиіс, одан соң жоғарыда айтылғандай, қолайлы аймақ пен халықтың белгілі бір мөлшері қамтамасыз етілуі керек. Одан соң қалалар сыртқы жаулардан қорғану үшін қоршайтын қамалдар тұрғызу дәстүрімен ұштасқан және ол әлемдегі сол дәуір үшін өркениетті саналған көптеген мемлекеттердің барлығына тән болған.

Зерттеу әдіснамасы

Антика дәуіріндегі қалалық өркениетті зерттеу барысында негізгі әдістері ретінде аналитикалық және ретроспективті талдау мен перпективті бағдарлар құру, синергетикалық тұрғы, сондай-ақ, аналогия, теориялық модельдеу, дифференциациялау, тарихилық пен логикалықтың бірлігі ұстанымы, құрылымдық-функционалдық талдау мен герменевтика әдістері, демифологизация мен компаративистика, феноменологиялық редукция пайдаланылды. Қала мәдениетін философиялық тұрғыдан талдау барысында саясаттанулық, әлеуметтанулық, тарихи танымдық, психологиялық, педагогикалық және т.б. пәнаралық байланыстар мен ғылыми интеграциялық тұрғы бойынша зерделеу де назардан тыс қалдырылмады.

Платон дүниетанымындағы қала туралы пайымдаулар

Ең көне қала туралы мәліметтер жартылай аңыз, жартылай мистикалық түрде айтылатын Атлантидаға байланысты. Көне Грек ойшылы Платонның еңбектерінде айтылған бұл қала немесе елді мекен немесе өркениеттің ошағы болған белгілі бір арал утопиялық тұрғыда сипатталады.

Сөздіктерде ол төмендегідей баяндалады: «Атлантида негізінен алғанда қазір Платонның еңбектерінде кездесетін Солонмен сұхбаттарында, сондай-ақ, Геродот, Диодор, Посидония, Страбон, Проклдың түсіндірмелерінде қа-

растырылған мифтік арал-мемлекет. Атлантиданың орналасқан жері әлі айқын емес. Платонның түсіндірмесі бойынша Геркулес мұнараларының батыс жағында, Атлас тауына қарсы орналасқан. Қатты жер сілкінісі кезінде бір-ақ күннің ішінде тұрғындарымен бірге арал теңізге жұтылған. Платон оны 9000 жыл бұрын деп көрсеткен, яғни, қазіргіше айтқанда, б.э.б. 9500 жыл. Оны зерттеу мен мәліметтер жинау бірнеше жылдарға созылып, 1950 жылдары зерттейтін сала атлантология деп аталды» [1].

Бұл кейіннен тарихи ақиқаты ашылмаса да аталмыш мәселеге қатысты дискурстар 2500 жыл бойы ғалымдар мен әуесқой қызығушылардың назарынан тыс қалмады.

А.Г. Голонопулос пен Э. Бэкон «Атлантида аңыздың ізімен» атты еңбектерінде оны барынша логикалық тұрғыдан жүйелеп беруге ұмтылды. Олар Атлантиданың Афиналықтармен, Мысырлықтармен соғысып, өзінің әскери техникасы жетілген мемлекет болғандығын атап өтеді. «Критияны» негізге ала отырып, бұл аралда жер өңдеу өркендегендігін көрсетеді. Қасиетті аралдағыдай жер өңдеу күннің көзімен өніп, өсіп шыққан өсімдіктерді азық ететіндігін айтқан Платонның идеяларын негізге алады. Зевстің құдыретімен олар жылына екі рет егін орғандығын мысалға алып, әр түрлі ауыл шаруашылық өнімдерін пайдаланғандығы туралы тұжырым жасайды. Оны мекендеген адамдар бос уақыт пен комфортты жоғары бағалаған дейді. Патшаларға қызмет ететін жылы және салқын бұлақтар болғандығын, дәмі мен молшылығына орай, олар емдеу мақсатында да қолданылғандығын, әрқайсысы қабырғалармен бөлінген, теректерді суаруға, ашық аспан астында шомылуға арналған алаңдары, патшаларға қыс мезгілінде жуынуға арналған жылы сулармен қамтамасыз етілгендігі, сондай-ақ, қарапайым адамдарға, әйелдерге, жылқылар мен басқа да жануарларға тағайындалған

бөлек шағын су қоймалары орналасқандығын, қалған сулар әсем, көлемі жағынан кең, топырағы құнарлы болып келетін Посейдонның егістік алқабына жіберілгендігін, басқа да құдайларға арналған қоршалған сулардың болғандығын алға тартып, нәтижесінде, олардың феодалдық құрылыста өмір сүргендігін, таптарға бөлінгендігін және әйелдерінде де өзіндік мәртебелер болғандығын, суға шомылудың өзіндік ләззаты қалыптасып, әр түрлі құдайлар үшін де жабдықталған теогониялық сипат жамалғандығын атап өтеді [2, 10-11 бб.].

Демек, Атлантида арал немесе мемлекет болса да, оның қалаларына емес, нақ сол бір қаласын сипаттауға арналған суреттемелер, мүмкін, гректердің көзқарасы бойынша оны қала-мемлекет ретінде түсінгендігінен шығар. Платонның бұл тұста, алдымен, өркениет белгілерінің ішінде, өмір сүру салттарындағы жайбарақаттылық пен өздеріне деген жабдықталған құрылымдарды сипаттауына байланысты, мәдени даму өлшемдерінің бірі – халықтың тұрмыс жағдайы мен жан-жақты қамтамасыз етілуі деп түсінгендігін болжамдауымызға болады.

Әрі қарай, А.Г. Голонопулос пен Э. Бэкон Атлантиданы толығырақ сараптайды, храмдардың көркемделуінде күміс пен алтын, мыс пен қола өндірісі дамығандығына байланысты металл өндірісінің дамығандығы жөнінде тұжырым жасайды. Ақ, қызыл, қара тастармен көмкерілген қорғандар мен құрылыстар болғандығы туралы баяндаған Платонның еңбектеріне сүйенеді де, 2000 жыл бұрын әлемдегі басқа халықтардағы өркениеттің болғандығы сияқты, оларда ертеректен-ақ осындай өркениет белгілері бар екендігін сипаттайды.

Ендеше, Платонның және оны түсіндіруші кейінгі ғалымдардың пікірі негізінен алғанда «Қала-өркениет» импликациясына сүйенген. Өркениет белгілерін қаланың дамуы мен өркендеуінен, ондағы сәулет пен құрылыс, егіншілік пен азық-түлік өндірісі параметрлерімен айқындайды

да, Атлантиданың тым ежелгі дәуірдегі келбетін тамсана суреттеген Платон идеяларын негізге алады.

Әрине, бұндай өркениет локальді, мүлде оқшау болуы мүмкін емес, аналогиялық түрде Мысыр, Месопотамия, Үнді жерлеріндегі ірі өзендер сағасындағы қалалардың осындай алғышарттары болғандығы белгілі. Сондай-ақ, металл өндіру сол жердегі табиғи ресурстарға да байланысты болатын болса, Атлантида жерінде оған мүмкіндіктер болған немесе олар аралда мекен етсе, корабльдер арқылы басқа өркениетті елдерден тасымалдаған болып шығады. Бірақ Үнді жерін айтпағанның өзінде Мысыр, Қосөзен аралығындағы өркениеттерде Атлантида туралы деректер олардың мифологиясында, діни сенімдерінде т.б. айтылмайды. Ал Атлантидадағы құдайлардың атауы Гректердегі политеизм құрылымына сай келеді.

Осыдан Атлантиданы зерттеу барысында осы құдайлық, яғни, сол дәуірдегі тарихи-теологиялық-мифологиялық тұрғыны да басшылыққа алу қажет сияқты. Мифтердің, діннің шығуы туралы евгемеризм мен Ксенофан идеяларын басшылыққа алсақ [3, 40-75 бб.], діни сенімдердің трансформацияларына қайта оралсақ, бұл көне қалалар туралы сараптамалар жасауымызға мүмкіндіктер ашады.

1. Евгемер айтқандай, көне замандардағы Грек жеріндегі теңіздегі байырғы аралдарда өмір сүрген патшаларын құдайландырып жіберген болса, ол кейіннен Грек политеимінің негізін құраса, Атлантидадағы қалалар олардан 5000 жыл бұрын өмір сүрсе, Посейдон, Зевс сынды құдайлар ол кезеңдерде болмаған болса, Атлантида қаласындағы құдай ғибадатханалары тек олардың атауы. Мәселен, Гректерден бірнеше ғасыр бұрын өркениет белгілері болған мысырлық құдайлар оларға трансляцияланбаған. Олай болса, Атлантидадағы құдайларға арналған ритуалдар мен ырымдар гректендірілген дүниетаным бойынша құрылған.

2. Ксенофанның жануарлардың адам сияқты сурет сала алатын қасиеті болса, онда олар да өздеріне ұқсас құдайларын жасап шығаратындығы туралы тұжырымына сәйкес, аналогиялық түрде, Атлантидадағы құдайлар Гректердің теологиялық дүниетанымынан көшірілген. Демек, Атлантида қаласындағы құдайлар ғибадатханалары бір қырынан, сол қаланың құдайлық екендігімен байланыстырылады және олардың дінсіз еместігін, гректермен мүдделес болғандығы туралы дәйектемелер ұсыну қажеттігінен туындаған болуы тиіс. Осыдан, сол дәуірлерде құдайларға құлшылық ететін орындар елсіз далада немесе орман алқаптарында емес, сол қалада орналасуының өзі – қала мен құдайға сенім арасындағы көне байланыстарды көрсетеді. Кейіннен де, Грек қалаларында құдайлардың пантеондары, ғибадат ететін орындары, мүсіндік бейнелері және т.б. салынған. Атлантида арал, бірақ ондағы қала ғана суреттеледі, демек, осы құдайлар рәміздері қаланың өзіндік сәні мен мәнін де білдірген.

Діни рәсімдердегі құлшылық ету, жалпы алғанда, ұжымдық ритуал болғандықтан, қазіргі кезде де мешіттер, шіркеулер, басқа да ғибадат орындары, будда мүсіндері т.б. қалаларда орналасқан. Осыдан мүмкін керісінше, бастапқыда құдайларға арналған архитектуралар мен скульптуралар салынып, кейіннен сол жерге ұжымдық түрде құлшылық ету үшін бірте-бірте қала мәдениеті де қалыптасқан шығар. Себебі, Платон құдайлар туралы ақпараттарды қаланы сипаттау барысында басымдылықта атап өтеді.

Қаланың теологиялық-мифологиялық құрылымының тағы бір дәйектемесі, ол қалаларды абыз-патшалар, көкпен жіберілген адамдар, құдайлардың ұрпақтары т.б. билеген, демек, қала – «құдайланған қала» (Құдай құзырындағы). Платонның сол қаладағы құдайларды бейнелеуінің тағы бір қыры – Гректердің діни идеологиясы мен саясатына байланысты болғандықтан, оның

құдайларды сипаттауы ерікті-еріксіз түрде міндеттелген болуы ықтимал. Оны орта ғасырдағы «құдай қаласы» деген атаулардан да көруге болады және сол дәуірге дейін бұл үдерістің сабақтасқандығын көре аламыз.

Себебі, гректер тарихынан белгілі болғандай, олардың сыртқы саясаты мен ішкі саясаты құдайлардың рахымымен жүзеге асып отырады. Гректерде арнайы қала құдайы болмаса да, қалаларда құдайлардың «ықпалы» да басымдылық танытады.

Платон қаладан тыс жерлердегі құдайлардың мекені туралы да атап өтеді, оның жағалаудан алыс жердегі аралдар арасындағы тегіс жердегі биік емес тауда екендігі туралы пайымдаулары да Гректердің Олимп тауындағы құдайлар мекеніне сәйкестенеді. Олардың құдайларының мекені болған сарайлар маңынан теңізді жалғастыратын ені 3 плетра, тереңдігі 100 фут, ұзындығы 50 стади каналдар қазылған, оларды құдық тәріздес су қоймалары қоршап тұрған.

Атлантидадағы шағын өнеркәсіптер, егіншілік, азық-түлік дайындау, су қоймалары, теңіз, металл бұйымдары және т.б. да теологиялық қырлары бар шоғырландырылған мекен болып шығады. Олар негізінен алғанда, тіршілік қамына қажетті экзистенциялық-өмірмәнділік қажеттіліктер және материалдық құндылықтар болғандықтан, сакральді да сипат алған. Мәселен, сауда, егіншілік, өнер құдайы – Гермес, теңіз құдайы – Посейдон және т.б.

Дегенмен, А.Г. Голонопулос пен Э. Бэкон Атлантиданың жалпы өркениеттік болмысына сүйене отырып, ондағы дәйектемелерді зерделей келе, жазу, егіншілік, темір өндіру т.б. мәдениет белгілерін әлемдік өркениетпен салыстырып, оның мифтік қала болуы ықтимал екендігін де негіздейді. Олар Мысырдағы өркениеттің б.з.б. 5000 жылдары, Грек тілінде сөйлейтін халықтардың сол аумақта б.з.б. 2000 жылдары, жер өңдеудің солтүстік Ирак жерінде 7000 жыл бұрын, Шумерде 4-3

мыңыншы жылдықтар аралығында, жазудың Шумерліктерде б.э.б. 2300-2700 жылдары ғана пайда болғандығына сүйенеді.

И.А. Резанов «Атлантида: Фантастика немесе шындық?» атты еңбегінде Р.Авотиннің Платонның түсіндірмелері бойынша жасаған реконструкциясын көрсете келе, алтынмен қапталған Кли-то мен Посейдонның храмы орналасқан патшалардың акрополинің болғандығын, Посейдон храмы биіктігімен сәйкес ені үш плетра, ұзындығы бір стадия екендігін, акропольдің ішінде басқа да құдайлардың храмдары болғандығын, қаланы ұзындығы 185 шақырым, ені 185 метр су толтырылған каналдар қоршап тұрғандығын, олардың теңізге жалғанғандығын сипаттайды да, оның сол заман үшін мүмкін еместігін немесе оның өлшемдерін асыра бейнелегендігін атап өтеді. Сонымен қатар, Атлантида аралында одан басқа да қалалардың болуы тиіс екендігі, бірақ олардың айтылмайтындығын негізге алып, ол Солон алып келген Мысырлық мифтердегі қаланың метафорасы, гиперболасы болуы ықтимал деген қорытындыға келеді [4, 6-9 бб.].

Атлантиданы зерттеуге бет бұрған Спенс Льюис Атлантиданың нәсілі, ондағы тас ғасыры, патшалары, саясаты, діні, колониялары т.б. зерделей келе, оны барынша шындыққа жанастыруға ұмтылады. Аспан денелерінде ауытқу болған жағдайда әлемді жоятын өрт пайда болады, барлық тіршілік иелері жойылады, аралдар теңізге батып, таудың басындағы мал шаруашылығымен айналысатындар ғана аман қалады, бүгінгі адамдар солардың ұрпақтары. Шектен тыс ыстық пен суықтық болғаннан кейін адамдардың тек санаулы бөлігі ғана аман қалады. Жазбалар мен өркениет белгілерінің барлығы жойылып, тек сауатсыздар мен білімсіздер қалады. Содан соң бәрі қайтадан басталады деген сияқты пікірлерін тұжырымдайды [5, 18 б.].

Философиядағы эволюцияны циклды даму, мәңгі қайта оралу, хаостәрттіптің кезектесуімен байланыстыратын т.б. идеялар бұндай құбылыстардың

жалпы әдіснамалық негізі. Немесе, Грек дәуіріндегі көне стоиктер айтқандай әлемде 10800 жыл сайын бәрін жалмайтын, бәрін құртатын әлемдік өрт қайталанып отырады. Одан соң әлем қайтадан жаңаша құрылымға енеді. Ал діни ілімдердегі апокалипсис, катаклизм және т.б. ақырзаман туралы түсініктерде осыған саяды.

А.С. Сырғақбаева айтқандай, ол тұтаса келе, қалалардың жойылғандығы туралы эсхатологиялық мифтермен жалғасқан және өркениеттер мен қалалар тарихында оның мысалы бірнешеу [6, 18 б.].

Атлантида турасындағы көзқарастардың енді бірі қыры, мифтердің астарында шындық жатыр деген ұстанымды басшылыққа алып, оны реалдандыруды дәйектейді. Отто Мук Атлантида трагедиясын б.э.б. 1499 жылы 5 маусымда сағат 15.00-де болғандығын Майя календарындағы Күн мен Шолпанның тоғысуымен байланыстыра қарастырады. Ол Марс пен Юпитер аралығындағы Күн шеңберіндегі мыңдаған астероид-планеталардың Жермен соқтығысуынан болған катастрофалық жағдай Атлантиданың жоғалуына алып келді деп санайды да, оны «Астероид А» деп атап, диаметрі ондаған немесе одан да үлкен болып келетін планетаның қозғалысын зерделей келе, мега құбылысты ғарыш заңдылықтарына сәйкестіндіріп дәйектейді. Сол мезетте Жерге аса қауіп төніп, соқтығыспай қалуы мүмкін емес жағдай болғандығын жалпылама түрде болжамдайды [7, 44 б.].

Бұндай болжамдар мен түсіндірмелерді тиянақтай келе, Атлантиданың шындыққа қатынасы тұрғысынан үш түрлі көзқарастар бар екендігін түйсіндік: миф ретінде, шындыққа жанасуы ықтималдығы, ұмытылған шындық. Платонның Алантида аралы немесе қала туралы идеясынан мынадай тұжырымдарымызды туындата аламыз.

- Атлантида болды ма, әлде болмады ма – бұл астрономдардың, тарихшылардың, археологтардың келешектегі айқындайтын мәселесі. Сондықтан, оны кейінгі және қазіргі

қала мәдениетінің протообразы деп санай аламыз. Яғни, қала, оның ішінде өркениетті қала мұраттарының жалпылама үлгісін құрайтын, архетиптік нышанның циклды түрде қайталанатын арғы негізі, қала идеясының базисі. Себебі, оны сипаттауда қаланың көркемдігі мен әсемдігіне басымдылық бере отырып, өздігінше абсолютті кемелденген қаланың конструкциясы жобаланады.

- Жоғалған қалалар туралы мифтердің де түп негізі, қала катаклизмдері мен тарихтағы тастанды қала стратегияларың субстратын ұсынып берді. Еуропада, Америка құрлығында, Азия жерлерінде, тіпті Қазақстан жерінде де осындай жоғалған немесе тастанды қалалар туралы пікірлер де осы мифологемалардың әр түрлі мазмұндарда түрленуінен тамыр тартады. Мысалы, Қазақстан жеріндегі Қой қырылған, Жылан бұзған қала және т.б. Шындығында қазіргі таңда әлемнің кейбір елдерінде тастанды қалалар, өлі қалалар, елес қалалар кездесіп қалады.

- Қаланың жойылуы мифологиялық сипатта болса, оның құрылымы мен дәуірлеп тұрған кезеңінде оның көркемделуі, өмір сүруі, билеушісі т.б. барлығы құдайландырылған. Ол кейде көне қалаларда алғашқы діни сенімдердің элементтерімен көмкерілген немесе белгілі бір діннің элементтерімен жабдықталған сол қаланы сакаральдандыратын форматтарға ауысқан: Римдегі Капитолии қаншығы, Меккедегі қағба және т.б. Оның архетиптік көріністері қазіргі таңда қаланы көркемдеуші, сәндендіруші құрылымдардың, экзотикаландырудың құралы ретінде ғана сақталып отыр. Мысалы, Астанадағы самұрық құс пен бәйтерек – мифологиялық сана архетиптері, Түркістандағы А. Ясауи мазары – реалды тарихи таным сакральдылығы болғандықтан, ол – қасиетті қала, түркі халықтарының рухани Астанасы т.б. болып саналады. Бұл біздің зерттеуімізге «Мифтік қала – Сакральді қала – Тылсым қала» ұстанымын қоса алды. Қазіргі

зерттеушілеріміз де осындай архетиптік дүниетаным сабақтастығы ретінде су асты қалалары, жер асты қалалары, БҰО ғарыштағы қалалары сияқты әлеуметтік мифтерді тудырып жүр.

- Атлантида қала мәдениетінің пайда болуы туралы бүгінгі таңдағы дәйектелеп жүрген хронологияларды бірнеше мыңжылдықтарға артқа тастады, ол өз кезегінде Б.М. Аташ пен К. Толысбай айтқандай, тарихқа деген дискриминацияны жою үшін бірнеше жылдық арғытарихта болуы ықтимал модельдер де жарыспалы түрде құрылып отыруы тиіс [9, 62-69 бб.]. Шындығында да, Атлантида тарихты тек өзімізге мәлім уақыттармен шектеп қоюға болмайтындығын зерделейтін тарих философиясын туындатты. Бірақ ол кейде қайтадан еуроцентризмге бет бұрып кететіндігі де жасырын емес.

- Келесі кезекте қаланың тек материалдық – сәулет, қолөнер, мүсін өнерлері мен көркемделу композициясын бейнелеуге ғана емес, оның саяси-әлеуметтік құрылымына, геосаяси маңызы мен роліне, руханиятына көңіл аударып, оны тұтас қарастыру қажет-ақ дегендей бағдарларға ой түрткі болды. Сондықтан да, кейінгі қала мәдениетін зерттеушілер оның сауда-экономикалық қатынастар аясындағы ролімен қатар, басқа да идеялық қырларын назардан тыс қалдырмайтын интегративті түрде зерделеуді қолға алды, бұл да кейінгілер үшін «қала философиясын» зерделеудің маңызды шарттарының бірі болып қалыптасып қалды.

Антика дәуіріндегі қала туралы пайымдауларды былайша жинақтап көрсетуімізге болады: қаланың политистік мазмұны, қала арқылы сол дәуір қоғамының саяси жүйесі, басқару түрлері, «қала-мемлекеттердің» қызметі, қала халқының руханияты т.б. және Гректердің материалдық мәдениеті.

Антика дәуіріндегі қала туралы пайымдауларды зерделемес бұрын тарихшылар ұсынған сол дәуір кезеңдерін атап өтуіміз керек: Эгей мәдениеті (шамамен б.э.б. 3 мыңжылдықтың аяғы мен

2 мыңжылдықтар), Миной (ерте миной б.э.б. XXX – б.э.б. XXIII ғғ.), Орта миной (б.э.б. XXII – б.э.б. XVIII ғғ.), кейінгі миной (б.э.б. XVII – б.э.б. XII ғғ.), Эллада өркениеті: Ерте эллада (б.э.б. XXX – б.э.б. XXI ғғ.), орта эллада (б.э.б. XX – б.э.б. XVII ғғ.), кейінгі эллада (б.э.б. XVI – б.э.б. XII ғғ.), Полистер кезеңі (б.э.б. XI – б.э.б. VI ғғ.), Гомер Кезеңі (б.э.б. XI – IX ғғ.), Көне Грекия (б.э.б. VIII – б.э.б. VI ғғ.), Эллинистік кезең (б.э.б. IV – б.э.б. I ғғ.): алғашқы эллинизм (б.э.б. 334 – б.э.б. 281), екінші эллинистік кезең (б.э.б. 281 – 150 жж.), үшінші эллинистік кезең (б.э.б. 150 – б.э.б. 30 жж.).

Көріп отырғанымыздай, бұл тұста полистер кезеңі арнайы ажыратылған, дегенмен, бұл басқа кездерде қалалар болмаған деген мағынаны білдірмейді. Көне Грек өркениетінде қала және ондағы архитектура, мүсін өнері, демалыс орындары т.б. өркениеттің белгілері танылған.

Олардағы Атлантидалық, Мысырлық, Шумерлік т.б. қалалар қала мен құдай билігі импликациясын жалғастырды: Гера, Афина т.б. қалаларында оларға арнап, храмдар салдырған, мәнажат орындарын белгілеген. Бірақ Грек руханиятының дамуы өзіндік логикасымен өрлегендігі тарихи қажетті ақиқаттың шеңберінде еді. Философияның дамуы және оның алғышарты мифология екендігін пайымдаған ғалымдардың пікірі де бүгінгі таңда көпшілік мойындайтын ақиқатқа айналды. Грек философтары әрқилы мәселелермен айналысты, олар тек абстрактілі, тым жалпы мәселелермен ғана емес, нақты өмірмәнділік ахуалдарды да зерделеді: қоғамдық-саяси өмір, этика, өмір сүру стилі т.б.

Платон қоғамдық саяси өмір мен этикалық мәселелерді толғауда органикалық тұтастық қағидасын ұстанды. Ең бастысы идея мен материяның арақатынасын өздігінше шеше білген ол, келесі кезекте қоғамдық өмір, саясат, қала, грек халқы т.б. ахуалдарды тұтас бірлікте қарастырды. Оның қоғамдық-саяси өмірді зерделеуі полис қалаларды қамтыды немесе керісінше

қаланың саяси-әлеуметтік құрылымы арқылы ол сол дәуірдегі қоғамдық өмірдің жалпы бейнесін, қазіргіше айтсақ, саясаттанулық тұрғыдан пайымдады.

Бұл саладағы Платонның оптимизмінің бір қыры мүлтіксіз (идеалды) қоғам үлгісін қалауы мен оның құрылымын сипаттап беруі еді. Оның түсінігі бойынша да қала мен мемлекет ажыратыла бермеді. «Мемлекет», «Заңдар» атты еңбектерінде қаланың материалдық, саяси, рухани жақтарын толығымен қамтыды. Ол қала халқының болмысы мен қызметінде еңбек бөлінісіне де айрықша назар аударды, өйткені, бірлесіп, ұжымдасып өмір сүрудің тиімді және келісімді тәсілдерінің бірі – еңбек бөлінісі еді. Өндірушілер де әр түрлі салада мамандануы керек.

Бұдан қалалардың пайда болуы мен болмысын негізінен алғанда, саяси құрылым, яғни, басқару мен оның әскери қорғанышы, заңдық-құқықтық ережелері, ілімі мен білім жүйесі т.б. толықтырылуы тиіс екендігі туралы ой түйіндеді [9, 120-132 бб.].

Қалада үш әлеуметтік топ немесе қабат болады деп түсіндірді: басқарушы, әскерилер, өндірушілер. Басқарушылар ақылмен қаладағы әділеттілікті сақтаумен, заңдардың орындалуы мен сақталуын қадағалаумен, қала халқын, жастарды тәрбиелеумен шұғылданса, әскерилер қаланы, мемлекетті сыртқы жаулардан қорғауға міндеттелді. Ал өндірушілер материалдық қажеттіліктерді қанағаттандырып отыру қызметін атқарады. Бірақ бәріне де жанның үш сапасын иеленуі тиіс екендігі айтылады: даналық, ер адамдық, пайымдаушылық. Ең басты ізгілік – әділеттілік болса, ең тиімдісі мемлекетті философтар басқаруы тиіс деп ой түйіндейді.

Қала-Мемлекеттерді басқарудың тәжірибелері мен түрлері оның ойынша, эволюциялық сатылар сияқты болып көрінген. Тимократия шыншылдықты сүйетін адамдар басқаратын, игілікті, халқы еркін қоғам болғанмен, ол бірте-бірте олигархияға айналады. Олигархия кезінде қоғамды немесе қаланы белгілі

бір дәулетті адамдардың азғантай тобы басқарады, кедейлер одан тыс қалады. Ал бұндай қоғамда кейіннен қарама-қайшылық туындап, демократияға қарай ойысады. Кейде топтар көп болғандықтан, әлеуметтік таптар арасындағы айырмашылық күшейе түскендіктен, кедейлер көтеріліс жасап, мемлекеттік жүйені өзгертуге ұмтылады, сөйтіп, олар жеңіске жеткен сәтте, халық билікті өз қолына алады. Бірақ бұндай басқару жүйесі өз кезегінде тиранияға қарай ауысады. Тиран жалғыз адамның билігі үстемдік ететін басқарудың түрі, халықтың шектен шыққан еркіндігі оларды тәртіпке шақыру қажеттігінен туындайды. Бірақ бұндай басқару түрлері де мінсіз емес, ал мінсіз қоғамда материалдық игіліктер баршаға тиеселі, полистер рухани дамудың жоғары деңгейіне көтерілген болуы тиіс. Философ басқаратын қоғам бұл – мінсіз қоғам. Философ қайырымдылықтың терең және шынайы мәнін түйсінеді, оған даналық тән. Білім мен әділеттілік құндылықтарын орнатады, ал білімсіз адам мемлекетті күйретеді [9, 227-228 бб.]. Сондай-ақ, басқарушы философиялық деңгейде қызмет атқармаса, философияны түсінбесе, мемлекеттік құрылымдар мен философия бірікпесе, онда зұлымдық аяқталмайды деп тұжырымдаған ойшыл, қоғамда философтардың беделін көтеруді ұсынады. Платонның мінсіз қала туралы идеясындағы әділеттілікке басымдылық беру, әрбір тұрғынның өзінің қызметімен айналысу, мүмкіндігінше байлықтарды теңдей бөлу, әлеуметтік қабаттардың жіктелуінде де әділетті болу, қала тұрғындарының еркі т.б. арқылы түптеп келгенде, сол қала мемлекеттің тұтастығын мызғымастығын қалаудан туған жоба деп айта аламыз.

Платонның бұл Қала туралы пайымдауларының саяси-әлеуметтік маңызы мен өмірмәнділік-тұрмыстық мағынасын былайша жинақтап көрсетуімізге болады:

- Платон қала мәдениетінің мінсіз, толыққанды, кемелденген, «дұрыс жол» болып айқындалатын параметрлерін алғашқы рет тұтастай, жүйелі түрде

ұсынушы және оның үлгісі қазіргі заманға дейін маңызын жоймайтын барынша абсолютті идея екендігі;

- Платон қала мәдениетінің құрылымдануы көп жағдайда оны басқарушыға байланысты екендігін түйсінеді, ал философияның басқарушылық үлгісі «философияның аполлеті» емес, көне Грекия дәуіріндегі даналық пен философияның культінен туындағандықтан, екінші бір қырынан Платон дәуіріндегі философиялық практиканы да басты назарда ұстаған өмірмәнділік қағидаттарынан туындаған;

- Платон қазіргі қоғамтанудың парадигмаларында да айтылып жүрген, әлеуметтік өмірдің: саяси, мәдени, экономикалық, рухани саласын тұтас қамтитын мемлекет құрылымын оңтайлы және рационалды түрде шешіп берген сол кезеңдегі грек қоғамы ғана емес, адамзаттың өркениеттік тағанда даму бағдарының жалпылама ережелерін ұсынған өз дәуірінің ойшылы. Бұл кейіннен сабақтасқан Платон академиясы, Фома Аквинаттың тұжырымдамалары, Флоренциядағы неоплатоншылдық арқылы әр дәуірде циклді түрде қайталанып отырған мектептерінен-ақ көрініс табады, тіпті XX ғасырдағы неотомизмнен де оның ойлау машығының жаңашаландырылған, заманауиланған белгілері байқалады.

- «Платонның идеализмі» метафизикалық проблемалар шеңберінде қалып қоймады, ол өз арнасын кеңейтіп, қоғам мен қала болмысының руханиятына дейін сабақтасып жатты: білімділік, даналық, тәрбие т.б. Бұл – қала тек әскери қорғаныс, шабуылшылдық, өндірістік қатынастар, шоғырланған халықтан құралған механикалық конгломерат емес екендігін, руханилық саланы да өркендетуі тиіс органикалық тұтастық екендігін алғашқы паш етуші еді. Шындығында осы идеялары гректердің мемлекеттілігімен кейінгі қала мәдениетінің дамуына айтарлықтай ықпал еткен мәңгілік парадигмалар ретінде сақталып қалды.

- Платонның қала болмысы туралы

пайымдаулары бұл тұста, мистификация мен мифологиядан, абстрактілік пен схоластикадан, утопия мен сол дәуірдегі билік идеологиясынан алшақтап, реалдылық пен стратегияға, нақтылық пен әлеуметтік үйлесімділікке, жалпыадамзаттық мораль мен гуманизмге негізделген.

Аристотельдің полистер туралы идеялары

Антика дәуіріндегі қала туралы толғанған ойшылдардың бірі – Аристотель. Көне Грекияда негізінен алғанда, тек космоцентризм ғана емес, антропоцентризм мен этикоцентризм де өздігінше басқа бір арнада дамып отырды. Грек этикасында бақыт басты құндылыққа айналды: аристотелизм, киренаиктер, эпикуреизм, стоицизм т.б.

Аристотельдің этикасымен ізгілік туралы пайымдаулары, қала тұрғындарының бақыты туралы көзқарастары тек дидактикалық, педагогикалық мәнерден гөрі, онтологиялық, экзистенциалдық негіздемелермен көмкерілген.

Мәселен, әйел мен ер адамның жұптасуының табиғи-биологиялық негіздері бар екендігін, құл мен құл иеленушінің де тағдыр тағайындағандай, сол рольдерге арналғандығын атап көрсетеді және осы әлеуметтік иерархияны өзі де қолдайды [10, 28, 32, 104 бб.].

Аристотельде қала қоғам дамуы, оның ішінде, гректердің өркениетіндегі маңызды құрылым, ол демографиялық жағынан халықтың шоғырланған мекені емес, грек азаматының полистік өмірмен байланысы мен оған бейімделуінен құралады. Әлеуметтендіру осы отбасынан басталып, полистік әлеуметтендіруге дейін жалпыланады. Платон сияқты Аристотель де қоғам мен полистің саяси-әлеуметтік құрылымын және басқарудың түрлерін нақ сол кездегі қоғам тәжірибесінің негізінде саралайды. Ол басқарудың түрлерін тиімді және тиімсіз деп ажыратады. Жалпы игілікке қызмет ететін – патшалық билік, барлық азаматтардың мүддесін жүзеге

асыратын, жетілген адамдар билігі – аристократия, ортақ игілікке қызмет ететін көпшіліктің басқару стилі – полиция: жағымды, оңды билік. Ал бұған керісінше, бір адамның өзінің жеке мүддесін көздейтін – тирания, өздерінің жеке мүддесіне ғана қызмет ететін дәулетті адамдардың басқаруы – олигархия, белгілі бір мүдделерді көздемей көпшіліктің басқаруы – демократия стилі.

Сондай-ақ, Аристотель қаланың құрылуы мен өркендеуінің объективті алығызарттарын да көрсетеді: теңіздің жағасында болуы – географиялық, белгілі бір халық санының жеткіліктілігі – демографиялық. Полистердің мәдени-әлеуметтік деңгейін: заңдарды мойындау мен оны сақтау – құқықтық, адамдардың еркін болуы мен өздерінің қабілеттерін ашуы – перфекционистік ұстаным. Бірақ бұл параметрлер тек еркін, билеуші адамдарға ғана арналады, құлдарға ол тиеселі емес [10, 598-601 бб.].

Аристотельдің қала туралы пайымдауларының негізгі ерекшеліктерін былайша жинақтап көрсетуімізге болады:

- сол замандағы гректердің жетістігі мен мақтанышы болып табылатын полистер тек Аристотель үшін ғана емес, грек халқының отансүйгіштігі мен өркениетінің басты негізі болып табылатын ұстанымды бекітті: қарулы күштер (А. Македонский), грек полистерін біріктіретін тұтас мемлекеттілік, ғылыми, оның ішінде, философияның дамуы үшін туғызатын жағдай т.б. Саяси, рухани тұлғалардың есімдеріне шыққан полисінің жалғануы (Филон Александрлік, Диоген Синоптлік т.б.) полистер мақтанышының бір көрінісі, кейіннен бұл дәстүр басқа да әлем халықтарына тарап кетті.

- полистерді басқарудың үлгілерінің пропозицияларын, баламаларын қарама-қарсы қою мен өзінің «алтын аралық» ілімінің ой машығы бойынша негіздеуі қоғамдағы басқару, әлеуметтік өмір, тұрмыстың формаларының т.б. динамикасын түйсінуге жетеледі. Шындығында, қоғамдық болмыстың рухани-мә-

дени балансы мен үйлесімділігі тек мұраттардың үлгілері түрінде ғана бола бермейді;

- Аристотель грек өркениетінің материалдық және рухани базисі осы полистер екендігін айшықтап бергендей болды. Дегенмен, ол құл иеленушілік қоғам идеологиясы шеңберінде және А. Македонскийдің әскери өнерді дамыту мен соғыс саясаты аясында да теоретик қызметін атқарған сыңайлы. Сондықтан, философтың пікірінше, құл иеленушілік қоғам мәңгілік, ғарыш пен табиғат заңдары тағайындаған әлеуметтік болмыс және ол қаланы көркейту мен өркендетудің экономикалық алғы-шарттарының бірі сияқты болып түсіндірілген.

Рим империясының Астанасы саналған мыңдаған жылдық тарихы бар қала өзінің көлемі мен көркемділігі жөнінен сол дәуірлерде аңызға айналған әлемдегі ең ірі қалалардың бірі болған. «Барлық жолдар Римге апарады» деген түсініктің өзі көпмағыналы: империяның ауқымдылығы, Рим қаласының батыстық әлемдік өркениеттің орталығы екендігі, қаланың танымалдығы мен демонстрациялануы, Рим империясының сол дәуірдегі саяси кеңістіктегі әлеуеттілігінің әйгіленуі т.б. Мәселен, қазіргі таңда да сол мемлекеттің астанасының атауымен тұтас елдің бейнесі келбетін атау халықаралық саясат аренасында жиі кездеседі: Бейжін билігі, ресми Астана және т.б.

«Барлық жол Римге апарады» деген жинақталған ұғымның (лаконично) шындыққа жанасатын тура мағынасына жуықтайтын географиялық, логистикалық қырлары да жоқ емес. Ю. Леваданың түсіндірмесінде 23 маңызды жолдар келіп түйісетін Рим қаласында 19 қақпа болған. Рим империясының гүлденуі кезінде жақсы салынған жолдардың жалпы ұзақтығы шамамен 100 мың шақырымға жеткен. Бұл желі Астананы басқа қалалармен байланыстыруға мүмкіндік берді. Кейбір жолдар Месопотамияға ғана емес, Каспий теңізіне де апаратын болған [11, 24-31 бб.].

Г.С. Кнабе әрі қарай Римдегі қала мен ауыл шарушылығының атқаратын ролін былайша сипаттайды: «Римде «Вилла» деп аталатын қаланы ауыл шаруашылығымен, сумен жабдықтайтын орталықтар, Римдегі отбасылық сарайлар домустар болды, олар жер өңдеумен айналыспады. Сондықтан «азамат – әрқашан жер иесі», «қала әрқашан басқаларға, дұшпандыққа, әлемге қарсы тұратын қауымдастық» деген архетиптер негізінде сақталды [12, 229 б.].

Олардың тарихи өміріндегі түсініктерде үйлер, әлеуметтік шағын топтар мен қала-мемлекеттер болған. Үй Римде ішкі кеңістіктегі өздеріне ыңғайластырылған тұйық қасиетті орын. Бұнда тұратын отбасы үй құдайларына арнап құлшылық ететін салттарымен де байланысты. Үйлерде азық-түлік қорлары сақталып, ол өз-өздерін жабдықтаудың, өз бетінше өмір сүрудің шарттары еді [12, 232 б.].

Рим Республикасының орталығы болған Римдегі тұрмыста ондағы әрбір тұрғынның, әсіресе, үстем таптардың өзіндік жайбарақат тіршілігі қала қауіпсіздігін сақтайтын әскерилермен, қала қорғандарымен, сумен, азық-түлікпен жабдықтайтын шаруашылықтармен қамтамасыз етілді. Рим бірте-бірте әлеуметтік қорғау, тіршілік үшін қарбалас, сыртқы жаулардың қатері және т.б. сатылардан өткеннен кейін, оның халқында, әсіресе, билік топтары, дәулеттілер, әскери адамдар мен дін иелері арасында экзальтациялық өмірдегі гедонистік, эвдемонистік ұстанымдар ғұмыр кешудің дағдылы салттарына айнала берді. Кейде билікте, қоғамдық санада антигуманистік климат та қалыптаса бастады: тирандардың қатал билігі, амфитеатрдағы гладиаторлар шайқасын тамашалау және т.б. Римдіктерде әлемде тек «Біз», бәрі «Біз» үшін ғана деген сияқты ұжымдық солипсизм орнаған тәрізді, қоғамдық эгоизм үстемдік етіп, өздерін әлемдегі гегемония ретінде сезінген сияқты. Бұл қала өмірінің, әсіресе, Рим қаласының

дағдылы қоғамдық өмірі мен орныққан көзқарасына айналды. Сонымен қатар, Римде ғылым мен білім, экономика мен мәдени даму өркендеп, өздерін адамзат өркениетінің жетілген үлгісі ретінде қабылдайтын еуроцентристік көзқарастардың бастаулары Рим империясы құлағанға дейін мың жылға жуық сақталып келді.

Қорытынды

Сонымен, Грекия мен Римдіктердің саяси-әлеуметтік өміріндегі қала мәдениетінің негізгі ерекшеліктері мен басты қызметтерін былайша жинақтап көрсете аламыз. Себебі, Антика дәуіріндегі қалалардың маңызы мен мәні оның құрылымдық негіздері ғана емес, атқаратын қызметімен де байланысты болды.

1. Қала алдымен бірлесе отырып тіршілік етудің «Қоғамдастық» схемасына негізделді. Қоғамдасу өздігінен, ерікті-еріксіз түрде: қауіпсіздікті сақтау, экономикалық өрлеу, саяси тұрақтылық пен заңдар арқылы әділеттілік орнату, мәдениеттің рухани саласының дамуы т.б. үшін алғышарттар ғана емес, негізгі генератор екендігін өздері де түйсінді. Сондықтан, ол антика дәуірінде «бір жерге шоғырланудың қоғамдасу» құндылығына айналды деп айта аламыз.

Бұны көне Грек жеріндегі қала өркениетін зерделеушілер Л.П. Мариновин мен Г.А. Кошеленко былайша тиянақтап береді: «Аристотель өзінің «Саясат» еңбегінде полистердің нағыз теориясын жасап, оның тарихи және әлеуметтік табиғатын ашып көрсетті. Аристотельдің пікірінше, полис адамзат қоғамының мүмкіндіктерінің ең жоғары формасы болып табылады. Полистің сипатын анықтай отырып, ол өзінің алғашқы анықтамасын ұсынады: «Полис, бұл – еркін адамдар қауымдастығы», содан соң еркін болу мен азамат болу деген не екенін анықтайтын бірқатар түсіндірулер енгізеді. Полистің мәніне жақын идеяларды біз философ Платоннан да, публицист Исократтан да таба аламыз» [13, 93 б.]. Немесе, жалпы қала метафизикасына көңіл аударған

В.М. Немчиновтың: «Мұнда жеке адам мағынасына жат емес, адамдардың тобыры қоғамдастық түрінде көрініс табады. Бұндай бірлік пен көптіктің өзара қатынасы жерліктен асқақ көрініс – қауымдастық идеологиясын береді» деген пікірі де осы Антика дәуіріндегі қаладан туындайтын қоғамдастық құндылығымен қабысып жатыр [14, 237 б.].

Бұл отбасылық, топтық, ұйымдық, кәсіптік т.б. қоғамдастықтан ауқымды болып келетін, жалпы ұлттық, мемлекеттік қоғамдастыққа қарағанда өзгешелеу және жеке болып табылатын ұйымдасудың ерекше формасы. Мысалы, онда, әр түрлі ұлт өкілдері, тіпті әрқилы сенімді ұстанатындар, сан алауан кәсіп түрлерінің мамандары, бірдей емес, әлеуметтік топтар мен таптар т.б. қоғамдасады, ол «мемлекет-қоғамдастық» сияқты «қала-қоғамдастық» түзілімін береді. Осыдан Грек, Рим жеріндегі полистердің алгоритмінің логикалық жүйесі ашылады: мемлекет-қоғамдасу + қала-қоғамдасу = мемлекет-қала-қоғамдасу; немесе: «мемлекет-қоғамдасу: қала-қоғамдасу = мемлекет-қала», яғни, бөлудің заңдары бойынша екі қоғамдасу қысқарып қалады.

2. Антикалық полистер діни, патриоттық, тәрбиелік, еңбек идеясының шоғырланған және тез тарайтын, қала масштабын қамтып тұратын ақпараттандыру арқылы идеологиялық қызметін атқаратын орталық болды, нақтырақ айтқанда, «Полис – идеологиялық орталық» деп тұжырымдай аламыз. Мәселен, В.М. Немчинов идеологиялық қызметін былайша атап өтеді: «Форма замкнутого круга по происхождению организывала яростный дифирамб гипорхемы, посвященной Дионису, а площадь в виде каре регламентировала исполнение гимнов, обуздавших исступление пляшущей на улицах толпы» [14, 236 б.].

3. Жаугершілік заман объективтілігі мен сыртқы қауіпсіздікті сақтаудың субъективті факторларына алғанда, полис – мемлекеттің әскери қорға-

нысы мен империялық саясаттың шапқыншылық стратегиясына орай, оның орталықтандырылуы тиіс атрибутына сәйкес қолайлы алғышарттарды туғызды. Яғни, полис – мемлекет әскери қорғанысының ошағы қызметін де атқарды. Бұны мынадай пікірлер арқылы дәйектей аламыз: «Полистің тағы бір типологиялық белгісі – оның әскери ұйымдары. Әскери ұйымдардың сипаты меншік пен қауымның сақталуының кепілі ғана емес, полистің негізгі саяси ұйымы негізіндегі халық жиналысының орталықтандырылуы» [14, 95 б.]. Әскер көне заманда мемлекеттің сақталуы мен бар болуының негізі, қоғам қауіпсіздігін сақтайтын бірден-бір маңызды экзистенциалдық құрал болған еді. Мәселен, көне Үнді жеріндегі әлеуметтік қабаттарды жіктейтін касталық бөлінуде де әскерилер (кшатриилер) қоғамның әлеуметтік құрылымның ерекше буыны ретінде арнайы көрсетіледі. Сондай-ақ, жалпы қаланы қоршайтын қамал-қорғандарын тұрғызу дәстүрі де осы қауіпсіздікті сақтайтын «әскер-қала» ассоциациясын туындатады.

4. Бұл кезеңде қала – тарихи жады мен архетиптер сабақтастығының саналы-бейсаналы түрде құрылымданған, қаладағы қоғамдық сана кепілдігімен сақталып отыратын және ұрпақтар сабақтастығы арқылы өткеннен бүгінге тасымалданатын руханияттық орталығы да болып есептелген. Бұл үрдіс қазіргі таңда да, әсіресе, бүгінгі күне де ескі мен жаңа қала конгломераттарында айқын көрініс тауып келеді. «Екіншісі жанның, кейде тәннің қорғалуының трансцендентальді эманациясы сақталатын орын ретінде ғибадатхана кеңістігіне қатысты. Одан басқа, бірде бір қаланы о дүниелік болғандардың кландығы және туыстығы сезілетін өзінің некрополясынсыз елестету мүмкін емес. Осылайша қала қандай-ма бір метафизикалық өріс тартылысын құрайтын әлеуметтік-этикалық және биологиялық байланыстар комплексі ретіндегі көп құрамды заттық және рухани координат болып табылады», -

деп тұжырымдалған пікірлер де біздің ұстанымдарымызды қуаттай түседі [14, 236 б.]. Бұл пікірді әрі қарай өрбітсек, Мысырдағы мумиялау дәстүрінен көшірілген Кремльдегі Ленин мавзолейі тәннің, тарихи тұлғалардың статуялары мен ескерткіштері, көше мен мәдени орталықтарға олардың есімдерінің берілуі рухтың т.б. сақталуының осы замандағы модификацияланған көріністері.

Платонның Атлантида туралы түсініктерін де қазіргіше айтқанда, біздіңше, өзгерген сана қалпының (измененное состояние сознания) бейсаналы түрдегі архетиптік ақпараттарының рационалданған көріністерінің біріне жатқызуға болады.

5. Грек ойшылдарындағы қаланың саяси құрылымы мен рухани келбетінің дамуының жалпылама өлшемдері туралы баяндалуы, қаладағы қолөнер мен шағын өнеркәсіптерді жөнінде сипаттауы, экзальтациялық өмір мен бос уақытты сәтті өткізудің көріністері полистерді азық-түлікпен қамтамасыз ететін ауыл шаруашылығы, шағын қалалар, ауылдардың болғандығын білдіреді.

Қала ауыл шаруашылығы өнімдерімен жабдықталатын және кері байланыстар арқылы оларды техникалық құралдармен қамтамасыз ететін «Тұтынушы» және «Өндіруші». Бірақ сол көне дәуірлер тұрғысынан қараған кейбір зерттеушілер, полистерді «тұтынушы-паразиттер» ретінде біржақты қарастырады, Ю.В. Андреевтің айтуынша: «Қазіргі индустриалды қаладан айырмашылығы, оның әлеуметтік паразитизмге айқын бет алған қала-тұтынушы болғандығы. Оның халқының негізгі бөлігі құлдар мен өздері шаруашалықпен айналыспайтын, жалдау ақысын алатын, және саудагерлер мен қол өнер шеберлерінің бұйымдарымен қамтамасыз етілетін, дәулетті филантроптардың немесе мемлекет қазынасының садақаларының есебінен өмір сүретін кедейленген азаматтардың жиынтығынан тұрды. Осы

сәттен бастап, гректерде қалалалық өмір ауыл шаруашылығы еңбегіне тікелей қарама-қарсы жұмыссыздардың бос уақытының синониміне айналды [15, 92 б.].

6. Полистер мистификацияланған, мифологияланған, сакральданған, әлдеқандай бір масштабта эзотерияланған форматтардан арыла бастап, реалданған, қоғамдық өмір экзистенциясына ыңғайластырылған, идеялық жағынан қазіргі заман қалаларының протоүлгісіне айнала алатын қоғамдастық болмысының анық бейнесі ретінде көрініс тапты.

Мұндай пікірлерімізді: «Библиядағы Мәңгілік қала – адам өлшемдерімен ойластырылса да, Құдай қаласы болды. Бастапқыда қала – орталық, кейін одан да үлкен орталық және құрылымданған урбанизация қалыптасатын және күрделене түсетін ауқымды орталық. Ол жаңа байланыстар орталығы, оның ішінде, замандастарының түсінуі мен бағалауында ығыстырылып кететін храм қала мен қаладағы храм арқылы ортақ құдаймен «тілдесу» орталығы. Бірақ Киелі кітаптағы Көктегі қала адамнан үстем тұрса, саясат, мемлекеттілік, қоғам құрылысы аясындағы антикалық ойшылдардың пікірталастарында (әсіресе, Аристотель мен Платон шығармаларында) қалаға деген басқаша көзқарас орнығады» [15, 3 б.] деген сияқты идеялар арқылы да дәйектей аламыз.

Әдебиеттер тізімі

1 Атлантида [Электронный ресурс]. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2014/11/39534> (дата обращения: 05.04.2017).

2 Голонопулос А.Г., Бэкон Э. Атлантида за легендой. – М.: Наука, 1983. – 412 с.

3 Хьюбнер К. Истина мифа. – М.: Республика, 1996. – 448 с.

4 Резанов И.А. Атлантида: Фантастика или реальность? – Москва, Наука, – 1975. – 213 с.

5 Льюис С. Атлантида. История исчезнувшей цивилизации. – М.: ЗАО Центр-Полиграф, 2003. – 269 с.

6 Сыргакбаева А.С. Философия города. – Алматы, Әрекет-Принт, 2007. – 243 с.

7 Отто Мук. Небесный меч под Атлантидой. – М.: Вече, 2007. – 307 с.

8 Адамзат эволюциясы мен арғытарихты объективтілік тұрғыдан түйсінудің кейбір мәселелері // *Kultur Evreni Universe of culture. Vselennaya kul'tury. Ежеквартальный международный журнал общественных наук.* – 2012. – №14. – 62-69 бб.

9 Платон. Государство. Законы. Политик. – М.: Наука, 1998. – 403 с.

10 Аристотель. Политика // Аристотель. Соч.: в 4 т. – М.: Мысль, 1984. – Т.4. – 870 с.

11 Левада Ю. Почему дороги ведут в Рим // *Знание – Сила.* – 1976. – № 4. – 24-32 бб.

12 Кнабе Г.С. Внутреннее пространство: дом, город, общество // *Город как социокультурное явление исторического процесса.* – М.: Наука, 1995. – 351 с.

13 Мариновин Л.П., Кошеленко Г.А. Древний город и античный полис // *Город как социокультурное явление исторического процесса.* – М.: Наука, 1995. – 351 с.

14 Немчинов В.М. Метафизика города // *Город как социокультурное явление исторического процесса.* – М.: Наука, 1995. – 351 с.

15 Андреев Ю.В. Историческая специфика греческой урбанизации. Полис и город // *Город как социокультурное явление исторического процесса.* – М.: Наука, 1995. – 351 с.

Transliterationon

1 Atlantida [Atlantida] [Electronnyi resurs]. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2014/11/39534> (data obrasheniya: 05.04.2017). (in Russ)

2 Golonopulos A.G., Bekon E. Atlantida za legendoi [Atlantis behind the Legend]. – М.: Nauka, 1983. – 412 s.

3 Hunber K. Istina mifa [The truth of the myth]. – М.: Respublika, 1996. – 448 s. (in Russ)

4 Rezanov I.A. Atlantida: Fantastika ili realnost? [Atlantida: Fiction or reality?]. – Moskva, Nauka. – 1975. – 213 s. (in Russ)

5 Luis C. Atlantida. Istoria izchesnuvshei civilizacii. [The history of a vanished civilization]. – М.: SAO Centr-Poligraf, 2003. – 269 s. (in Russ)

6 Cyrgakbaeva A.S. Filosofia goroda [Philosophy of the city]. – Almaty, Areket-Print, 2007. – 243 s. (in Russ)

7 Otto Muk. Nebesnyi mech pod Atlantidoi [Heavenly Sword under Atlantis]. – М.: Veche, 2007. – 307 s. (in Russ)

8 Adamzat evoluciasy men argyтарыhtы obektivtilik turgydan tuisinudin keibir maseleleri [Some problems of understanding human evolution and history from the point of view of objectivity] // *Kultur Evreni Universe of culture. Vselennaya kul'tury. Ezhekvartalniy mezhdunarodnyi zhurnal obshestvennyh nauk.* –

2012. – №14. – 62-69 bb. (in in Kazakh)

9 Platon. Gosudarstvo Zakony. Politik [State. The laws. Politician]. – М.: Nauka, 1998. – 403 s. (in Russ)

10 Aristotel. Politika [Politics] // Aristotel. Soch.: v 4 T. - М.: Mysl, 1984. – Т.4. – 870 s. (in Russ)

11 Levada U. Pochemu dorogi vedut v Rim [Why do roads lead to Rome] // *Znanie – Sila.* - 1976. – № 4. – 24-32 bb. (in Russ)

12 Knabe G.C. Vnutrennee prostranstvo: dom, gorod, obshestvo // Gorod kak sociokulturnoe iavlenie istoricheskogo processa [Internal space: house, city, society // City as a socio-cultural phenomenon of the historical process]. – М.: Nauka, 1995. – 351 s. (in Russ)

13 Marinovin L.P., Koshelenko G.A.

Drevnii gorod I antichnyi polis // Gorod kak sociokulturnoe iavlenie istoricheskogo processa [The ancient city and the ancient polis // The city as a socio-cultural phenomenon of the historical process]. – М.: Nauka, 1995. – 351 s. (in Russ)

14 Nemchinov V.M. Metafizika goroda [Metaphysics of the city] // Gorod kak sociokulturnoe iavlenie istoricheskogo processa – М.: Nauka, 1995. – 351s. (in Russ)

15 Andreev U.V. Istoricheskaja specifica grecheskoi urbanizacii. Polis i gorod [Historical specifics of Greek urbanization. Polis and the city] // Gorod kak sociokulturnoe iavlenie istoricheskogo processa. – М.: Nauka, 1995. – 351 s. (in Russ)

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТТАР

Гаухар Мұратбекқызы Конаева

оқытушы, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, gauhar0809@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-0810-4093>

Жылдыз Токоновна Әмребаева

оқытушы, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-0126-4097>

Gaukhar Konayeva

Instructor, Al-Farabi Kazakh National university, Almaty, Kazakhstan, gauhar0809@mail.ru <https://orcid.org/0000-0003-0810-4093>

Zhyldyz Amrebayeva

Instructor, Al-Farabi Kazakh National university, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-0126-4097>

Гаухар Мұратбековна Конаева

преподаватель, Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, gauhar0809@mail.ru <https://orcid.org/0000-0003-0810-4093>

Жылдыз Токоновна Амребаева

преподаватель, Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-0126-4097>